

Тернопільська обласна військова адміністрація
Департамент культури та туризму
Тернопільської обласної військової адміністрації
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

СУСПІЛЬСТВО І ПРИРОДА: ВІД МИНУЛОГО ДО МАЙБУТТЯ

Матеріали наукової конференції
(до 100-річчя від дня народження Миколи Чайковського)
6 вересня 2022 року

Тернопіль
2022

УДК 5(477.84)«19/20»(092)Чайковський502.1(477)](06)
С-90

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Тернопільського обласного краєзнавчого музею (протокол № 4 від 01.11.2022 р.).

Суспільство і природа: від минулого до майбуття (до 100-річчя від дня народження Миколи Чайковського): матеріали наук. конф., м. Тернопіль, 6 вер. 2022 р. Тернопіль : Тернопільський обласний краєзнавчий музей, 2022. 103 с.; 51 іл.

Редакційна колегія: Кульчицька О. В. – завідувач художньо-рекламного відділу, Баран А. О. – завідувач відділу природи, Костюк С. В. – завідувач науково-методичного відділу, Крупницька О. Б. – старший науковий співробітник художньо-рекламного відділу, Бочарова Л. В. – старший науковий співробітник відділу природи, Касьян Н. О. – художник I категорії художньо-рекламного відділу.

Відповідальні за випуск: Шатарський Я. Д. – директор ТОКМ, Чеканова Н. Б. – заступник директора з наукової роботи ТОКМ, Гаргай І. Я. – вчений секретар ТОКМ.

У збірнику публікуються наукові статті, повідомлення учасників наукової конференції «Суспільство і природа: від минулого до майбуття», присвячені 100-річчю від дня народження заслуженого природоохоронця України Миколи Чайковського. Публікації розкривають багатогранну особистість краянину-природодослідника, еколога.

Матеріали призначено для широкого кола науковців, краєзнавців, викладачів, студентів, учнів, а також усіх, хто цікавиться природою рідного краю.

ЗМІСТ

Роль Миколи Чайковського у формуванні мережі заповідних територій та об'єктів Тернопільської області
Свинко Йосип, Дем'янчук Петро

5

Рекреаційний потенціал травертинових масивів
Площанський Петро, Гривул Лілія

31

Микола Чайковський: біля джерел формування природно-заповідного фонду Тернопільської області
Баран Антоніна

9

Експедиційні дослідження Дністровських стінок
Новицька Світлана, Царик Любомир

33

Микола Петрович Чайковський – заслужений природоохоронець України
Леньків Ірина

12

Національний природний парк «Кременецькі гори» як еталон унікального видового різноманіття Волино-Поділля
Штогрин Микола, Штогун Андрій

36

Стан і перспективи розвитку природно-заповідного фонду. Формування української частини Смарагдової мережі Європи в області
П'ятківський Ігор

16

Кременецький ботанічний сад як об'єкт екологічного туризму
Ліснічук Антоніна

40

До тасмниць природи: освітній аспект
Герц Іван

22

Експозиції музею природи природного заповідника «Медобори» як база для екологічної освіти та виховання
Мурська Оксана

43

Природодослідник Микола Чайковський – бібліографічний покажчик: фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею
Костюк Степан

25

Природний заповідник «Медобори» – від заказника до об'єкта Смарагдової мережі Європи
Бачинська Уляна, Оліяр Галина, Баранчук Галина

45

Перспективи розвитку системи природоохоронних територій Тернопільщини
Кагало Олександр

27

Історія розвитку мисливства та рибальства на Тернопільщині
Гулик Сергій

48

**Зачинателі інженерно-геологічних
вишукувань на Тернопільщині** **52**
Сивий Мирослав

**Туристично-краєзнавча робота
в школі як засіб формування
географічних компетентностей учнів** **80**
Варакута Ольга,
Гавришок Богдан

**Довгий шлях повернення на
Батьківщину імені професора Івана
Теслі – визначного вченого-географа,
педагога** **56**
Бочарова Людмила

**Гербарні зразки парків
Тернопільщини: фонди
Тернопільського обласного
краєзнавчого музею** **84**
Чеканова Наталія

«Збирач цвіту по всьому світу...» **60**
Микола Денека – заслужений
лісівник України, засновник
Гермаківського дендропарку
Сута Леся

**Особливості використання
результатів фенологічних
спостережень на природничих
екскурсіях** **88**
Альтгайм Любов

**«Тернопілля: подорож за п'ять
морів». Концепція реекспозиції
відділу природи Тернопільського
обласного краєзнавчого музею** **64**
Дзюбенко Наталія, Савицька
Анастасія, Бокотей Андрій

**Охорона водних ресурсів
Тернопільщини – збереження рідного
краю** **91**
Ленчук Ірина

**Геологічний музей Тернопільського
національного педагогічного
університету ім. В. Гнатюка –
унікальна локація для освіти
і виховання студентської та
учнівської молоді** **69**
Заставецька Леся, Заставецький Тарас

**Особливості розподілу вітрового
режиму, хмарності та атмосферних
опадів в смт Козова Тернопільського
району за період 2005-2018 років** **96**
Таранова Наталія

**Музейна педагогіка у
Тернопільському обласному
краєзнавчому музеї: нові форми
роботи з відвідувачами** **72**
Гулик Оксана

Микола Чайковський у філокартії **100**
Костюк Степан

**Інтерактивні уроки в музеї як
універсальний засіб навчання
та виховання (із досвіду роботи
Тернопільського обласного
краєзнавчого музею)** **77**
Кульчицька Оксана

**Війна Росії проти України –
екологічна загроза планетарного
масштабу** **101**
Левенець Любов

Під час підбиття підсумків уроку учні проговорюють свої «музейні здобутки» та одержують нескладні практичні завдання для самостійного виконання творчого характеру. Ми підготували спеціальні завдання: палеокросворди, лабіринти, палеопазли та ін. Завдяки музейним урокам учні отримують не лише інформацію про життя давніх мешканців планети, але і можуть використати свої знання на практиці.

«...Незважаючи на те, що виконних видів відкрито багато, насправді палеонтологи змогли дослідити лише дуже незначну частину давнього тваринного світу.

А скільки ще не досліджено? Можливо, цими дослідниками будете саме ви?...»

Урок у музеї урізноманітнює шкільні будні, зацікавлює учнів до вивчення природознавства і навіть надихає їх на цікаві відкриття. Розроблене тематичне музейне заняття може бути запропоноване і учням молодших класів у спрощеному варіанті.

Джерела та література

1. Ганнусенко Н., Омельченко Ю. Зміст і форми роботи краєзнавчих музеїв навчальних закладів у сучасних умовах. Київ : НДІ педагогіки, 1992. 134 с.
2. Залучення учнів до культурної спадщини попередніх поколінь шляхом проведення музейних уроків. URL: <https://naurok.com.ua/zaluchennya-uchniv-do-kulturno-spadschini-poperednih-pokolin-shlyahom-provedennya-muzeynih-urokiv-95230.html>
3. Навчання у музеї. Що? Де? Як? Навіщо? / упоряд. Олійник В., Ольшанська Т. Львів, 2013
URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/?pli=1#inbox/FMfcgzGikjftJfQTrJJctZHszNcSlbKм?projector=1&messagePartId=0.1>
4. Яблоновська-Грищенко Є. Д., Чернявська Т. Б., Торшина О. В., Грищенко В. М. Незвичайні екоосвітні заняття, проекти та ігри. Київ : ТОВ «Паперовий змії - ОПТ», 2020. 104 с.

УДК 378+91(07)

Варакута Ольга,

кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

Гавришок Богдан,

кандидат географічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет ім. Володимира Гнатюка

ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧА РОБОТА В ШКОЛІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ГЕОГРАФІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ

У роботі розкрито значення краєзнавчого принципу навчання у формуванні географічних компетентностей учнів. Схарактеризовано сутність окремих форм туристично-краєзнавчої

роботи та необхідність їх проведення під час вивчення шкільного курсу географії. Особлива увага приділена навчальним екскурсіям, туристичним походам, естафетам, зльотам.

Annotation: The work reveals the significance of the regional studies principle of education in the formation of students' geographical competences. The essence of certain forms of tourism and local history work and the need to conduct them during the study of a school geography course are characterized. Special attention is paid to educational excursions, tourist trips, relay races, take-offs.

Ключові слова: географічна компетентність, краєзнавчий принцип, навчальна екскурсія, туристичний похід, зліт, експедиція.

Key words: geographical competence, local lore principle, educational excursion, tourist trip, take-off, expedition.

Географічна компетентність особистості є надзвичайно важливою, оскільки дозволяє формувати комплексний погляд на світ, визначати просторові зв'язки між його компонентами, давати оцінку та висловлювати власне ставлення до проблем сьогодення.

Одним із важливіших аспектів формування як ключових, так і предметних (географічних) компетентностей є поєднання високої теоретичної та практичної підготовки учнів. При цьому дієвим залишається краєзнавчий принцип навчання.

Пізнання географії через призму краєзнавчого принципу сприяє формуванню в учнів цілісних, системних знань про світ, пробуджує інтерес до вивчення не тільки свого краю та найближчої місцевості, де живуть школярі, а й до країни в цілому. «Краєзнавчий принцип передбачає систематичне встановлення зв'язків між вивченням географії і тими знаннями, які здобувають учні в результаті безпосереднього дослідження краю. Обов'язкове використання у навчанні здобутих краєзнавчих знань – головне призначення навчального краєзнавства» [9].

Ідея про вивчення краєзнавства в школі зародилася ще в школах Київської Русі. В Україні проблеми загально-краєзнавчої та географо-краєзнавчої теорії плідно досліджували: О. Діброва, К. Дубняк, Я. Жупанський, В. Замковий, Ф. Заставний, І. Ковальчук, М. Костриця, М. Крачило, В. Круль, В. Кубійович, О. Маринич, Я. Мариняк, Ф. Матвієнко-Гарнага, М. Откаленко, І. Ровенчак, С. Рудницький, С. Русова, І. Тесля, Т. Тетерський, П. Тутковський, О. Шаблій, Є. Шипович, П. Шищенко, М. Янко та інші.

Формуванню географічних компетентностей на основі краєзнавчого принципу навчання сприяє туристично-краєзнавча робота у школі, основними формами якої є: прогулянки, екскурсії, подорожі та походи, естафети, зльоти, експедиції тощо.

Прогулянки – найпростіша форма туристично-краєзнавчої роботи. Їх найчастіше проводять з учнями початкових класів у парк, ліс, на берег річки, в підніжжя гори і т. п.). Вони не потребують особливих витрат і спеціального туристського спорядження.

Значно складнішою формою туристично-краєзнавчої роботи є навчальні екскурсії. Їх проводять з метою формування уявлень про об'єкти та явища навколишньої дійсності, як основи для осмислення змісту географічних понять, та формування географічних вмінь та компетентностей.

Екскурсії у природу чи на виробництво дають можливість мати справу з такими об'єктами, явищами та процесами, які наочно можна показати тільки в натурі. Вони вимагають від учителів географії та екскурсіводів ретельної попередньої підготовки й вмілого проведення.

Особливе місце навчальні екскурсії займають у шкільних програмах з географії, тому є обов'язковими для всіх учнів класу. Вони зумовлюють необхідність вивчення цієї дисципліни певною мірою на локальному, тобто місцевому краєзнавчому матеріалі.

Модельні навчальні програми окремих груп авторів з курсу «Географія», розроблені за вимогами Нової української школи, відповідно до Державного стандарту базової та повної середньої освіти, з урахуванням вікових і пізнавальних особливостей учнів,

передбачають різну тематику навчальних екскурсій [6]. Наприклад, Географія, 8 клас: за програмою групи авторів: Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М. передбачено наступні теми навчальних екскурсій: «Навчальна екскурсія з метою ознайомлення з різними за походженням місцевими формами рельєфу та їхнім розвитком», «Навчальна екскурсія на місцеву метеорологічну станцію або до Гідрометцентру з метою ознайомлення з їхньою роботою та професією метеоролога», «Навчальна екскурсія до місцевої водойми з метою дослідження її екологічного стану», «Навчальна екскурсія до унікальних об'єктів природи своєї місцевості». За програмою групи авторів: Запотоцький С. П., Карпюк Г. І., Гладковський Р. В. та ін. теми екскурсій такі: «Шкільна екскурсія до геологічної пам'ятки своєї області», «Екскурсія до обласних (регіональних) гідрометеорологічних центрів України. Екскурсія до місцевого водного об'єкту; Басейнових управлінь водних ресурсів річок (Дунай, Західний Буг, Дністер, Тиса, Прип'ять, Десна тощо)», «Екскурсія: Польові спостереження за ґрунтами своєї місцевості та опис способів покращення їх якості», «Екскурсія до місцевого парку, лісу тощо з метою ознайомлення з їх біорізноманіттям», «Екскурсія до регіону з природним ландшафтом. Ознайомлення з лісовими/степовими ландшафтами поблизу, опис їх стану», «Екскурсія до національного (місцевого) природного парку» та ін.

Таким чином, навчальні екскурсії, як і уроки, мають свою тему, мету, зміст, структуру, а також свою методику підготовки і проведення. Вони сприяють розвитку спостережливості, уяви, наочно-образного мислення, цілеспрямованого сприймання, формуванню у школярів дбайливого ставлення до природи і є формою та засобом екологічної освіти.

Наприклад, під час проведення у 6 класі навчальної екскурсії на тему «Ознайомлення з одним із природних комплексів (ландшафтів) своєї місцевості, виявлення взаємозв'язків між його компонентами», передбаченої тематикою практичних робіт чинної навчальної програми з географії, учні виконують низку групових

та індивідуальних завдань, які сприяють формуванню географічних компетентностей. «Практична робота (навчальна екскурсія на місцевості) здійснюється за маршрутом: *школа – долина річки – лучна ділянка – лісова ділянка* (на вибір учителя, відповідно до характеру місцевості).

Групові завдання:

Завдання 1. Географічне положення природного комплексу.

- *Запишіть назву природного комплексу (заплава річки, надзаплавна тераса, рівнина, балка, яр тощо)*
- *Користуючись компасом, визначити, де розміщений природний комплекс відносно школи.*
- *Які природні об'єкти вам трапилися упродовж усього маршруту?*
- *Зобразити у вигляді схематичного малюнка свій маршрут, використовуючи умовні позначення.*

Завдання 2. Характер поверхні та гірські породи природного комплексу.

- *Які форми рельєфу характерні для природного комплексу?*
- *Які гірські породи трапляються у межах природного комплексу? Описати їх.*
- *Зібрати та оформити колекцію гірських порід природного комплексу (одна колекція на групу).*

Завдання 3. Рослинний і тваринний світ природного комплексу.

- *Розглянути й записати назви рослин і тварин, які живуть у природному комплексі.*
- *Сфотографувати типові рослини й тварини природного комплексу та зробити фотоальбом (один на групу) і т.п.» [2].*

Оскільки це весняна підсумкова навчальна екскурсія, то учням необхідно застосувати засвоєні в процесі вивчення курсу загальної географії теоретичні знання та сформовані предметні вміння у практичних ситуаціях.

Організація і методика проведення позапрограмних екскурсій в основному аналогічна навчальним, але з тією відмінністю, що проводяться вони в поза початковий для класу час і за змістом можуть вийти за рамки шкільної географії, а також в них беруть участь учні лише за бажанням. Особливо актуальними вони є для роботи

краєзнавчо-туристичних гуртків.

Сьогодні, коли питання раціонального природокористування та охорони природи набули першочергового значення, роль екскурсій у природу ще більше зростає.

Туристичні подорожі та походи є тривалішою за часом і складнішою формою туристично-краєзнавчої роботи, порівняно з прогулянками та екскурсіями. Тривалість їх коливається від 1 до 30 днів. Основна відмінність туристичного походу від екскурсії полягає в тому, що під час нього проводяться спостереження за різноманітними об'єктами, явищами і процесами, які зустрічаються на маршруті, за наперед складеним планом і теоретичною поінформованістю учнів щодо них, тоді як екскурсія передбачає вивчення точно відібраних об'єктів, явищ і процесів за спеціальною програмою.

Цікавою формою туристично-краєзнавчої роботи для пізнання навколишнього середовища та перевірки сформованості географічних компетентностей є естафета. Вона передбачає вивчення окремого району, області, краю чи всієї країни не однією групою, а кількома, які на певних відрізках маршруту змінюють одна одну. Завчасно трасу туристської подорожі поділяють на ділянки. Пройшовши свою ділянку і виконавши поставлені перед нею завдання, група передає естафету наступній і т. д.

На районному чи обласному туристському зльоті всі матеріали естафети узагальнюються і підбиваються підсумки.

Тобто, зльоти мають на меті обмін досвідом і підбивання підсумків туристично-краєзнавчої роботи. Вони передбачають також змагання з теорії картографії і топографії, туристського багатоборства, орієнтування на місцевості, художньої самодіяльності тощо.

Найскладніша форма туристично-краєзнавчої роботи, що передбачає проведення певних наукових досліджень – це експедиція. Вона пов'язана з виїздом в іншу місцевість і виконанням завдань щодо дослідження будь-якого природного, культурного, історичного об'єкта під керівництвом фахівців. У шкільних краєзнавчих експедиціях беруть участь багато дітей.

Отже, краєзнавчий принцип є одним з локальних принципів навчання географії. Методологічні засади краєзнавства являють собою систему емпіричних та теоретичних знань, а також процес пізнання природних процесів та явищ і формування географічних компетентностей. Особливу роль при цьому відіграють такі форми туристично-краєзнавчої роботи, як: прогулянки, екскурсії, туристичні походи, зльоти, експедиції тощо.

Залучення учнів до туристично-краєзнавчої пошукової роботи вносить в освітній процес з географії в школі доступність, конкретність, емоційне забарвлення, поєднання теоретичних знань з практичними вміннями та навичками, які набуваються в польових умовах, і є важливим засобом підвищення ефективності уроків і позаурочних та позакласних форм навчання географії.

Джерела та література

1. Антоненко В. А., Василюк Л. А., Дорожко Г. І. Навчальні екскурсії як засіб формування географічних знань учнів загальноосвітніх шкіл С. 37-41 //Географія та туризм: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (26 лютого 2020 р., м. Харків) / за заг. ред. Муромцевої Ю.І. – Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2020. 295 с.
2. Варакута О.М., Швець Є. С. Загальна географія: Зошит для практичних робіт. 6 клас. Тернопіль: Підручники і посібники, 2022. 48 с.
3. Варакута О. М. Методична компетентність вчителя під час формування географічних понять. //Scientific letters of academic society of Michal Baludansky ISSN 1338-9432 volume 4, No. 06/2016.-p.167-170.
4. Методика навчання географії (Курс лекцій): Навчальний посібник. Переробл. і доповн / Варакута О. М. Тернопіль: ТНПУ, 2021. 184 с.
5. Модельні навчальні програми для 5-9 класів нової української школи. Географія. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoyi-ukrayinskoyi-shkoli-zaprovadzhuysya-poetapno-z-2022-roku>
6. Корнеєв О.В. Стан краєзнавства в методичній літературі з географії. Шкільна географічна освіта:

- проблеми і перспективи. К.: Картографія, 2006. 304 с
- Литвин В. О. Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії та у позакласній роботі. URL: <https://school15.kyiv.ua/wp-content/uploads/2020/>
 - Різак В. П. Краєзнавчий принцип у вивченні шкільного курсу географії. Географія. 2006. №15-16. С. 58-60.
 - Чубрей О. С., Драганчук С.С. Значення туристсько-краєзнавчої роботи у закладах загальної середньої освіти. Пріоритетні наукові напрямки педагогіки і психології: від теорії до практики: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції. Харків : Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2021. 76 с. веб-сайт. URL: <https://repo.odmu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/10349/>

Чеканова Наталія,
заступник директора з наукової роботи,
Тернопільський обласний краєзнавчий музей

ГЕРБАРНІ ЗРАЗКИ ПАРКІВ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ: ФОНДИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

У статті представлено гербарну колекцію дендрофлори парків Тернопілля, що зберігається у фондах музею Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Підкреслюється значимість гербарію як документальної основи для подальших ботаніко-географічних досліджень.

Annotation: *The herbarium of Ternopil Regional Museum and the herbarium collection of dendroflora that is stored in the museum funds in particular are presented in this article. The parks and the herbarium patterns of which are presented in the group «Botany» are partially described. The significance of the herbarium as the documentary basis for further botany and geographic researches is highlighted.*

Ключові слова: гербарій, дендрофлора, Тернопілля.

Key words: herbarium, dendroflora, Ternopil.

Тернопільський обласний краєзнавчий музей – найдавніший заклад «культури і просвітництва» на Тернопільщині, який починає свою історію з 1913 року. Це було перше сховище старожитностей області. За усі попередні роки зібрано унікальні матеріали, котрі найповніше розповідають про наш край.

Серед фондових колекцій музею – біологічні об'єкти: незвичні музейні речі, джерела наукової інформації, носії біологічного знання. Володіючи насправді цінними збірками музейних

природничих предметів, створюються умови зберігання, поповнення наукового вивчення колекцій, що практикується з експозиційною, просвітницькою діяльністю музею. Різноманітні пізнавальні експозиції розповідають відвідувачам музею про походження, умови життя, корисні копалини, поширення, взаємодію із зовнішнім середовищем, будову і багатство форм представників рослинного і тваринного світу, про закономірності та особливості проявів життєдіяльності на Землі.

Гербарій (фондова група «Ботаніка»